

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*КРУПА О.М., К.Е.Н.,
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ*

Розглянуто сучасний стан продовольчої безпеки в Україні, досліджено динаміку семи основних індикаторів. Визначено напрями виходу із продовольчої небезпеки.

The current state of food security in Ukraine is considered and the dynamics of its seven main indicators are investigated. The ways out of the food hazard are determined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з найважливіших проблем ХХІ ст. вчені вважають забезпечення населення продовольством. Останніми роками проблема продовольчої безпеки не тільки не втратила свою актуальність, а й набула суттєвого розвитку. Така ситуація склалася у зв'язку з наростаючою обмеженістю продовольства, постійним підвищенням цін на продукти харчування на світових ринках. В Україні зростання цін на продовольство відчувається дуже гостро, оскільки значна частка доходів населення витрачається на основні продукти харчування. Вітчизняна економіка може одержати шанс скористатися конкурентними перевагами сприятливого для вирощування більшості сільськогосподарських культур природно-кліматичного потенціалу та з огляду на сільський уклад життя населення. Відповідальність за формування продовольчої безпеки покладається на державу і тому її забезпечення залежить від здійснення аграрної політики, стабільного соціально-економічного і екологічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтверджують актуальність питання продовольчої безпеки дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, зокрема як П. Саблук, Б. Пасхавер, Р. Тринько, О. Гойчук, П. Руснак, П. Лайко, М. Бабієнко та інші. Проте питання продовольчої безпеки не можна вважати вичерпаними, їх потрібно продовжувати вивчати та аналізувати.

Формулювання цілей статті. Основною метою даної статті є оцінка стану вітчизняної продовольчої безпеки на основі визначення і порівняння її основних показників та обґрунтування шляхів подолання продовольчої кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має величезні природні багатства для ведення сільськогосподарського виробництва і розв'язання не лише національної, а й світової продовольчої проблеми, що виявлятиметься не лише у нарощуванні обсягів аграрного виробництва, а й у пропонуванні безпечних і корисних продуктів харчування, що забезпечуватимуть потреби та харчові переваги людей для активного й здорового життя, як того вимагає саме поняття продовольчої безпеки.

Для держави продовольча безпека – невід'ємна частина економічної безпеки. Це гарантований доступ всіх жителів країни до продовольства, здатність забезпечити поточні і надзвичайні потреби у продуктах харчування за рахунок власних ресурсів [1, с. 73].

Питання оцінки продовольчої безпеки має як чітко інформаційно-пізнавальне, так і практичне значення. Знаючи реальний стан продовольчої проблеми та її розвитку в часі можна виробити як стиль поведінки суспільства, так і розробити конкретні заходи, спрямовані на попередження та максимальне зниження дії негативних факторів впливу на погіршення продовольчого забезпечення [5, с. 49]. Так оцінка основних індикаторів продовольчої безпеки сьогодні являє значний науковий і практичний інтерес.

Міністерство економіки почало оприлюднювати звіт про стан продовольчої безпеки України починаючи з 2008 р. Доцільно провести порівняльний аналіз семи індикаторів продовольчої безпеки за 2007–2012 рр.

1. *Добова енергетична цінність раціону людини* у 2012 р. становила 2954 ккал, що на 18,2% перевищує пороговий показник (2500 ккал). Починаючи з 90-х років більшим таке перевищення було лише у 2008 р. – на 19,9% та у 1990 р. – на 43,9%. У порівнянні із 2011 р. споживання калорій населенням України зросло лише на 0,1%, з 2010 р. – на 0,7%, з 2007 р. – на 0,5%, тобто не суттєво. Встановлено, що граничний критерій споживання продуктів тваринного походження 55%, а рослинного 45%. Проте основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка і структура калорійності середньодобового
споживання продуктів харчування населенням України
(на одну особу за рік)***

Продукти	2007 р.		2010 р.		2012 р.		Відхилення	
	ккал	%	ккал	%	ккал	%	ккал	%
Рослинного походження	2158	73,4	2124	72,4	2110	71,4	-48	-2,0
Тваринного походження	782	26,6	809	27,6	844	28,6	+62	+2,0
Всього	2940	100,0	2933	100,0	2954	100,0	+14	—

*розраховано на основі даних [4].

Таке вимушене вегетаріанство і суттєва втрата білків пояснюється тим, що продукція тваринництва в 5–10 разів дорожча від продукції рослинництва. Останніми роками менше 30% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче рекомендованого показника. У 2012 р. порівняно з 2007 р. споживання продукції тваринного походження зросло на 62 ккал або на 7,9%, проте її частка у структурі споживання збільшилася лише на 2%. Основна ж частина калорій споживалася разом із продукцією рослинного походження. За досліджуваний період її частка у споживанні становила понад 70%, позитивним явищем є зменшення даного виду споживання на 48 ккал або на 2,2%.

Перешкодою динамічному й збалансованому розвитку сільського господарства є посилення внутрішньогалузевих диспропорцій. Віддаючи перевагу виробництву високоприбуткових та експорторієнтованих рослинницьких культур і продукції промислового птахівництва, вітчизняні товаровиробники не приділяють достатньої уваги виробництву тваринницької продукції, за рахунок якої забезпечується повсякденний попит місцевого населення [3, с. 99].

2. *Достатність споживання окремого продукту* в Україні у 2012 р знаходилася на рівні або вище раціональних норм (табл. 2). Незважаючи на все ще помітне відставання фактичного споживання м'ясо-молочної, рибної продукції та плодів і ягід від раціональних норм, у 2012 р. покращилася ситуація із їх споживанням продуктів населенням України.

Таблиця 2

**Споживання основних продуктів харчування населенням
України (на одну особу за рік), кг***

Найменування продуктів	Норми харчування		2007 р.	2012 р.	2012 р. до, %		
	раціо-нальні	міні-мальні			раціо-нальних норм	міні-мальних норм	2007 р.
М'ясо і м'ясо-продукти	83	52	45,7	54,4	65,5	104,6	119,0
Молоко і молокопродукти	380	341	224,6	214,9	56,6	63,0	95,7
Яйця, шт.	290	231	252	307	105,9	132,9	121,8
Хлібні продукти	101	94	115,9	109,4	108,3	116,4	94,4
Картопля	124	96	130,4	140,2	113,1	146,0	107,5
Овочі і баштанні	161	105	118,4	163,4	101,5	155,6	138,0
Плоди, ягоди	90	68	42,1	53,3	59,2	78,4	126,6
Риба і рибні продукти	20	12	15,3	13,6	68,0	113,3	88,9
Цукор	38	32	40,0	37,6	98,9	117,5	94,0
Олія	13	8	14,3	13,0	100,0	162,5	90,9

*розраховано на основі даних [4].

Збільшення споживання відбулося як за рахунок нарощування реалізації худоби та птиці вітчизняними виробниками (на 3,1 %), так і зростання імпорту м'ясопродуктів (в 1,7 раза). Таким чином, упродовж 2007-2012 рр. споживання м'яса в Україні має чітко виражену тенденцію до збільшення і це є позитивним явищем, однак раціональні норми споживання все ще не досягнуто.

У зв'язку із зменшенням поголів'я корів в усіх категоріях господарств споживання населенням молока і молокопродуктів зменшилось у 2012 р. порівняно з 2007 р. на 4,3 %, індикатор достатності не перевищував 57%. Споживання населенням риби та рибопродуктів у 2012 р. порівняно з 2007 р. зменшилося на 11,1 %, а у порівнянні з 2010 р. – на 6,2%. Загалом споживання даного продукту є недостатнім і має негативну тенденцію, хоча й мінімальні норми споживання виконуються. У 2012 р. збереглася позитивна тенденція до поступового збільшення споживання українцями плодово-ягідної продукції, зростання порівняно з попереднім роком склало 1,3 %, а порівняно з 2007 р. – на 26,6%. Тобто українці споживають більше плодів і ягід, але це тільки половина від потрібної норми.

Упродовж 2007-2012 рр. мало тенденцію до зменшення споживання хлібних продуктів та олії, але споживання картоплі продовжує суттєво перевищувати раціональні норми. Так, фактичне споживання хліба і хлібопродуктів, яєць, картоплі, овочів, цукру, олії перевищувало раціональні норми і вкотре підтвердило той факт, що українці продовжують зловживати дешевшими продуктами харчування і незбалансовано харчуватися.

3. *Достатність запасів зерна у державних ресурсах* – на кінець 2007 р. у державному продовольчому резерві знаходилося 472 тис. тонн продовольчого зерна, обсяг внутрішнього споживання населенням хліба у перерахунку на зерно становив 7090 тис. тонн. Звідси індикатор достатності запасів зерна у 2007 р. знаходився на рівні 6,7% за порогового значення 12%. Незважаючи на достатні для забезпечення потреб внутрішнього споживання зернові ресурси та запровадження квотування експорту внутрішні ціни на продовольче зерно зросли у 1,7 раза.

Протягом 2007-2012 рр. державний резерв зерна збільшився на 1208 тис. тонн, а обсяг внутрішнього споживання населенням хліба у перерахунку на зерно – зменшився на 437 тис. тонн. Звідси індикатор достатності запасів зріс на 18,3%, що є досить позитивним.

У 2012 р. у державному інтервенційному фонді було в наявності 1680 тис. тонн зерна, обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно становив 6653 тис. тонн. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна склав 25% при встановлених 20%.

4. *Економічна доступність продуктів харчування* у 2007 р. становила 53,2% за порогового значення 60%. У 2012 р. цей показник становив 52,0%, що на 1,2% менше показника у 2007 р. і на 1,1% показника попереднього року. Для порівняння зазначимо, що в країнах Європи доступність становить 20–25%. За даними Держкомстату, у 2012 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3591,76 грн. на місяць, що на 3,9% більше проти попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витрачали на харчування 1866,74 грн. на місяць проти 1836,69 гривень у 2011 р.

Якщо розглядати структуру витрат домогосподарств на продукти харчування, то упродовж 2007-2012 рр. найбільшу частку займають витрати на м'ясо – близько 25%, на молоко і молочні продукти – 12-14%, хліб і хлібопродукти – 13%, овочі і картопля – 14-15%.

Якщо у 2007 р. і 2011 р. найменше витрачали на придбання

продуктів харчування домогосподарства міста Києва – відповідно 45,9 і 44,6%, то у 2012 р. столиця займала третє місце, поступившись Запорізькій і Кіровоградській областям. Якщо у 2007 р. найбільші витрати були у Волинській області (рівно 60%) і тільки тут досягли граничного критерію, то у 2011 р. найбільші витрати були у Рівненській області (61,8%), в результаті чого Волинська область зайняла друге місце з показником 60,8%. У 2011 р. у Рівненській, Волинській та Одеській областях вдалося не просто досягти, а й перевищити граничний критерій доступності продуктів харчування, що є позитивним явищем. Однак у 2012 р. граничного критерію досягли лише у Рівненській області, перевищивши його норму на 0,3%.

5. *Диференціація вартості харчування за соціальними групами.* Цей коефіцієнт у 2012 р. становив 1,62, що на 0,02 пункта більше, ніж у 2011 р., на 0,28 пункта менше, ніж у 2010 р., на 0,22 пункта більше, ніж у 2007 р., а це свідчить про тенденцію до згладжування розшарування соціальних груп.

Протягом 2007-2012 рр. домогосподарства з найбільшими доходами споживали більше по всіх видах продовольства (крім картоплі) у порівнянні з домогосподарствами з найменшими доходами. Найбільша перевага за досліджуваний період спостерігається по плодах, м'ясі, рибі і молоку. Так, у 2012 р. домогосподарства з найбільшими доходами споживали у 2,15 раза більше плодів, ягід, винограду, на 74% більше м'яса і м'ясопродуктів, на 58% більше молока і молокопродуктів, на 50% більше риби і рибопродуктів, ніж домогосподарства з найменшими доходами. І лише картоплі споживали на 5% менше.

У 2012 р. 20% домогосподарств з найбільшими доходами в середньому витрачали на харчування 2366,36 гривні на місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами – 1462,81 гривні. Протягом звітнього року зменшилася чисельність осіб у нижньому квінтілі з 9,6 млн. до 9,5 млн. осіб, а у вищому квінтілі навпаки зросла – з 7,9 млн. осіб до 8,1 млн. осіб.

6. *Смність внутрішнього ринку окремих продуктів.* У 2012 р. порівняно з 2007 р. місткість внутрішнього ринку овоче-баштанних продуктів зросла на 35,3%, плодово-ягідної продукції – на 24,2%, яєць – на 19,4%, м'яса – на 16,6% (табл. 3). А от місткість ринку риби зменшилася на 12,7% , олії – на 11%, цукру – на 7,9%, хліба – на 27,5%, молока – на 6,2%.

У 2012 р. порівняно з 2011 р. відбулося збільшення смності

внутрішнього ринку по більшості продовольчих груп. Зростання споживчого попиту відбулося на ті види продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'ясні, молочні та рибні продукти). Однак зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства: "хліб і хлібопродукти", "цукор", "яйця".

Дослідженням встановлено, що за умов лише споживання продовольства у закладах громадського споживання на рівні країн Європи (20%) ємність внутрішнього продовольчого ринку України за мінімальними підрахунками збільшується на 131 млрд. грн. [6, с. 11].

Таблиця 3

Оцінка ємності внутрішнього ринку (тис. тонн)*

Назва продуктів харчування	Ємність внутрішнього ринку			2012 р. до, %	
	2007 р.	2010 р.	2012 р.	2007 р.	2010 р.
Хліб і хлібопродукти	5392,2	5105,9	4990	92,5	97,7
М'ясо і м'ясопродукти	2124,6	2384,0	2478	116,6	103,9
Молоко і молокопродукти	10448,1	9469,8	9797	93,8	103,5
Риба і рибопродукти	710,3	667,0	620	87,3	93,0
Яйця (млн. шт.)	11741,0	13279,6	14020	119,4	105,6
Овочі	5509,0	6581,3	7452	135,3	113,2
Плоди, ягоди, виноград	1958,0	2203,2	2432	124,2	110,4
Картопля	6065,0	5913,8	6394	105,4	108,1
Цукор	1860,0	1704,0	1713	92,1	100,5
Олія рослинна всіх видів	664,2	680,0	591	89,0	86,9
із неї олія соняшникова	450,0	428,0	450	100,0	105,1

*розраховано на основі даних [2].

7. *Продовольча незалежність за окремим продуктам.* У 2012 р., як і у попередні роки, задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, здійснювалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва (табл. 4).

Відсоток імпортозалежності не повинен перевищувати 30 %, а

впродовж досліджуваного періоду імпортозалежність на ринку риби і рибопродуктів становила близько 71%, плодів і ягід – 48-64%, рослинної олії – 39,1-56,5%. Однак таку ситуацію можна пояснити тим, що на цих ринках імпортують продукцію, яку не виробляють в Україні (тропічні фрукти, пальмова чи кокосова олія тощо). При цьому попит на соняшникову олію повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

Таблиця 4

Стан імпортозалежності за групами продовольства*

Назва продуктів харчування	Відсоток імпортозалежності, %			Відхилення у 2012р. до, (+,-)	
	2007р.	2010р.	2012р.	2007р.	2010р.
Хліб і хлібопродукти	4,8	2,6	2,8	-2	0,2
М'ясо і м'ясопродукти	11,5	15,9	17,1	5,6	1,2
Молоко і молокопродукти	1,9	2,9	4,2	2,3	1,3
Риба і рибопродукти	71,1	71,6	71,1	0	-0,5
Яйця (ман. шт.)	0,4	0,9	0,5	0,1	-0,4
Овочі та баштанні	2,9	4,7	2,9	0	-1,8
Плоди, ягоди, виноград	64,0	51,3	48,1	-15,9	-3,2
Картопля	0,1	0,5	0,4	0,3	-0,1
Цукор	1,3	20,5	0,6	-0,7	-19,9
Олія рослинна всіх видів	56,5	46,9	39,1	-17,4	-7,8
із неї олія соняшникова	0,06	0,2	0,2	0,14	0

*розраховано на основі даних [2].

Продовольча залежність за м'ясом і м'ясопродуктами знаходилась на рівні до 17 %, за цукром – до 20 %, а за всіма іншими групами продовольства не перевищувала 5 %. Позитивним є той факт, що за досліджуваний період імпортозалежність фактично по всіх видах продукції мала тенденцію до зменшення.

Висновки. Здійснивши аналіз стану продовольчої безпеки, можна констатувати покращення більшості її показників. Проте є і негативні характеристики, а саме недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством; немає умов для стабільного функціонування ринку продовольства; не створено умов для стабільного зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Необхідно звести до мінімуму відхилення фактичних обсягів споживання продуктів харчування від нормативних, підвищити рівень платоспроможності попиту з боку населення, створити механізм адресної продовольчої допомоги соціально незахищеним групам населення. Держава не повинна бути лише незалежним спостерігачем за розвитком ринкових відносин, а активним їх учасником. В Україні існує два напрями досягнення продовольчої безпеки. По-перше, забезпечення постачання продовольства в кількостях, які могли б гарантувати здорове і повноцінне харчування населення. По-друге, досягнення самозабезпеченості продукцією сільського господарства, а також підтримка і захист державою вітчизняних товаровиробників, що автоматично коригує імпорт продукції.

Література.

1. Батюк Л.А. Продовольча безпека та досвід її забезпечення в деяких розвинутих країнах світу / Л.А. Батюк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : економічні науки. Вип. 105. — Харків: ХНТУСГ. — 2010. — С.72–79.
2. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2007-2012 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/120720/file/zvit.doc.
3. Павлов О.І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки / О.І. Павлов // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 97-103.
4. Статистика сільського господарства та навколишнього середовища : публікації [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. Тринько Р.І. Продовольча безпека : аналітична діагностика : монографія / Р.І. Тринько. – Львів, 2010. – 168 с.
6. Шпичак О.М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 5-13.